

Bevezető

Mi kell ahhoz, hogy az ember sikeres legyen? Néha talán csak annyi, hogy legyen egy jó ötlete, s a többi már adja magát. Kell még talán egy megfelelő környezet, és bátorság, hogy az ember bele merjen vágni a dolgokba.

Szontagh Erzsébetnek és Arankának biztos, hogy megadatott ez a bátorság. Ők voltak azok, akik a 20. század elején egy olyan hungarikumot hoztak létre, amelyről sokan manapság nem is tudnak. Azonban nemcsak Magyarországon volt jól menő fogyócikk, hanem külföldön is, annak ellenére, hogy csak a legtehetősebbeknek tellett rá. S ez nem más, mint a csetneki csipke.

De kezdjük szépen az elején. A Szontagh család eredetileg szász család volt, akiket a 12. század körül telepítettek a Felvidékre, hogy a tatárjárás után fellendítsék az országot. A 17. században a család öt ágra szakadt. Erzsike és Aranka a iglói-dobsinai ágból származó nagyrabecsült Szontágh Pál két legifjabbik gyermekeként látták meg a napvilágot. Hatan voltak testvérek. Apjuk Gömör tiszti ügyésze és táblabírája volt, valamint a csetneki réz- és vasgyárak igazgatója. Ők maguk Csetneken laktak, ami ekkor Gömör egyik mozgalmas kisvárosa volt. Csetnek Rozsnyótól 12 km-re fekszik, a Rőcei-hegységben.

A csetneki csipke története

Szontagh Erzsike és Aranka a 20. század kezdetén meglehetősen nehéz helyzetben volt, mert az akkori világ nézetei szerint az üzleti életet a férfiak irányították és kezelték. A női emancipáció ekkor még csak gyerekcipőben járt.

Ahhoz, hogy a kezdeményezésük jelentőségét megértsük tudni kell, hogy a 19. század közepén a nagy munkanélüliséggel küzdő Írországból létezett egy angol úri hölgy, Lady de Vere, aki kezdeményezte a háziipar meghonosítását, hogy ezzel is segítse a szegénység és az akkortájt dúló burgonyavész által sújtott családok megélhetését. Saját vagyonát arra áldozta, hogy leányiskolákban támogassa a kézimunka tanítását, illetve hogy lehetőséget biztosítson a fiataloknak, hogy szakma mestereitől tanulhassanak.

Ehhez az eszméhez csatlakozva Erzsike és Aranka úgy döntött, hogy mivel Csetneken és környékén nagy szegénység volt, ők is meghonosítanak valamilyen háziipart. Egy nap Kata unokatestvérük Párizsból való hazatérte után megmutatta nekik az ott tanult divatos írlandi csipkét, ami ekkor egész Európa területén a legnépszerűbb csipkefajta volt. Ezt vették alapul,

s hogy egyedi legyen, a magyar népművészet mintavilágát integrálták bele. Ezzel ők is hozzájárultak, illetve részben kezdeményezői lettek a tulipános mozgalomnak. E mozgalom célja a magyarországi nők egyenjogúsítása volt, akik szerettek volna beleszólni a politikába. Ezért igyekeztek meggyőzni a társadalmi élet résztvevőit, hogy Magyarország fejlődése érdekében ne Bécsben, hanem Budapesten költsek el pénzüket.

1905 nyarára készült el az első kollekció. Még ugyanezen évben megszervezték az első tanfolyamot Csetneken, amelyen 42 asszony vett részt. Később más városokban is szerveztek ilyen tanfolyamokat, például Budapesten, Temesváron, Zágrábban, Kecskeméten, Désen. Eleinte ingyen tanítottak, később a tandíj 3 korona lett. A tanfolyamokon előfordult, hogy annyi jelentkező volt, hogy csak kétszerre tudták megtartani a tanfolyamot. Egy alkalommal így ír Aranka: *„úgysem szükséges, hogy a tanító mindennap nézzen a munkálkodó ujjakra, amit egyszer megmutatott, a tanítvány megértette – tessék azt gyakorolni, mert az a fő dolog“*. A tanfolyamokon betanított asszonyok dolgoztak be aztán nekik. Az asszonyok munkáját jól megfizették, a 14 évesek lányok 1, a felnőttek pedig 2-3 koronát kerestek naponta. Az összeg függött a munka minőségétől, nehézségétől és gyorsaságától is. Az asszonyok ingyen megkapták azon darab mintaívét, amelyet el kellett készíteniük, illetve a kimért alapanyagot. Külön szabályzatot adtak ki a készítéssel és az áruátvétellel kapcsolatban. Ebben többek közt olyan pontok is szerepelnek, mint:

„A megrendelés mielőbb készítendő, annak 4 héten tuli szállítása biztos átvételre nem számíthat.“

„Csak azokat láthatjuk ek munkával, kik állandóan a mi részünkre dolgoznak, mivel azoktól, kik másfelé is vállalnak megrendelést, biztos szállítás nem várható.“

1907-ben, majd 1908-ban is alaptéchnika ismertető kiskönyvet adtak ki Csetneki magyar csipke címmel. Mindkettőben alapmotívumok horgolásának mintáját írták le. A könyvek azonban hibás leírásokat tartalmaznak, megfogalmazásuk pedig olyan bonyolult, hogy a mai ember számára szinte érthetetlen.

Csetneki csipkét 1907-től még csak Rezessy Béla csetneki üzletében lehetett kapni.

A következő években pedig Budapesten egyre több üzletben lehet csipkét vásárolni. 1910-ben jutnak el odáig, hogy kiváltják iparigazolványukat, és 1911-ben pedig bejegyeztetik a cégüket Csetneki Magyar Csipke Szontagh Nővérek név alatt. Szintén ekkor kerül sor arra, hogy saját üzletet nyissanak Budapesten. Ez az üzlet a Párisi utca és a Városház utca sarkán nyílik meg. Itt nem csak csetneki csipkét, hanem más csipkéket, hímzéseket, méterárut, egyedi tervezésű kézimunka rajzokat, kiadványaikat a csetneki csipkéről illetve képeslapokat is lehetett kapni, amelyeken az ő termékeik képei voltak találhatóak. A csetneki csipkék meg voltak számozva.

Volt saját katalógusuk, amelyből a darabokat rendelni lehetett. Minden egyes elkészült darab védjeggyel volt ellátva, melyen egy négy levelű lóhere volt látható, s köré ez a szöveg volt írva: CSETNEKI MAGYAR CSIPKE Törv. Védve. A védjegy hátoldalára pedig ráírták a darab megnevezését, a minta számát, az árát és a készítés dátumát. Erzsike irányította az üzletet, míg Aranka az új darabok tervezésével és kivitelezésével foglalkozott. Nagy volt az érdeklődés nemcsak a csetneki csipke iránt de a többi termékük iránt is. Nemcsak Európából voltak megrendeléseik, de még Amerikából is rendelték tőlük csipkét, ide hetente körülbelül 1000 korona értékű árut szállítottak. Számos kiállításon vettek részt munkáik, s több oklevelet is kaptak. Ilyen az 1908-ban kapott Eperjesi Tulipánszövetség kiállításáról származó emléklap illetve az 1910-ben Szabolcs vármegye gazdasági kiállításán kapott díszoklevél.

1912-ben a balkáni háború kezdetekor a megrendeléseket egyre gyakrabban mondták vissza, főleg az amerikaiak, de már az hazai kereslet is erősen megcsappant. Egyre kevesebb dolgozót tudtak foglalkoztatni. 1914-ben, az I. világháború kitörésekor, az üzletüket be kellett zárni. Aranka így ír erről: *„Keserves volt ezt a telepnek tudtul adni, gondoltam milyen kétségbeesés lesz a válasz, de nem volt más lehetőség, hisz ekkor már 700 munkásnő küldte be nekünk készítményét, s minden eladás megszűnt.”*

1917-ben Aranka 61 évesen meghal. Halála előtt megígérteti Arankával, hogy nem feledkezik meg munkájukról, és megpróbálja újraéleszteni mindazt, amit a háború tönkretett. A háború után azonban a divat megváltozott. Az eddig használatos bársony helyett most a zsorzsott jött divatba, amihez már nem illett a vastag körvonalú csipke. Változtatni kellett. Aranka, hogy lengébb csipkét kapjon, a betétszálakat sokkal vékonyabbra cserélte, sok helyen el is hagyta. Ezt a technikát azonban már inkább terítők készítésére alkalmazták. 1920-tól tanítani kezdte az új technikát, de ezúttal már nem volt annyi jelentkező, mint amikor elkezdték a eredeti csipke gyártását. A II. világháború ideje alatt megint csak megszűnik a kereslet. S a háború után Aranka már nem tudja feltámasztani a csetneki csipkét. Élete utolsó éveiben fekvőbeteg lesz, majd 1950-ben 92 éves korában meghal. Ezután egy fél évszázadra majdnem mindenki megfeledkezik a csetneki csipkéről. Kivételt képeznek a Rozsnyói Bányászati Múzeum munkatársai, akik a 60-as években megpróbálják feltérképezni a csipkekészítést, darabokat gyűjtenek a múzeum részére, de ekkor már igen nehéz helyzetben vannak. Csetneken már csak egyetlen asszony van, Zuzana Polomská, aki annak ellenére, hogy ekkor már 80 éves, még hajlandó néhány darabot készíteni a múzeum részére. 3 darabhoz Böleskey Terézia által jutnak – 1 gallér és 2 kézelő – aki az akkori csetneki tiszteletes nevelt lánya. Aztán 1996-ban egy gyakorlott csipkekészítő, a debreceni Medgyesi Károlyné Vághy Ida az, aki felfigyel erre a technikára. Ismerősei segítségével hozzájut egy eredeti darabhoz, amelyet még Aranka

készített. Aranka leírásai alapján tanulmányozni kezdi munkatársaival, Lipcsei Lászlónéval, Dr. Oláh Andrásnéval és Suba Árpádnéval a már-már feledésbe ment technológiát. Saját örömeikre új darabokat készítenek Aranka tervezései alapján, majd kiállításokon mutatják be ezeket. Ida néni tovább kutatva megkeresi a Szontagh hölgyek örökösét, s igyekszik feltérképezni mindent, ami a csetneki csipkével kapcsolatos. Célja, hogy ezt a csipkét megmentse az utókor számára. Munkáját az Iparművészeti Múzeum munkatársai segítik. 2004-ben létre jön a Csetneki Magyar Csipke Alapítvány, melynek célja a „kulturális örökség megóvása”, melynek ma már én is tagja vagyok. Az alapítvány székhelye Debrecenben van, elnöke pedig Ida néni. Az alapítvánnyal az interneten keresztül is megismerkedhetnek, hivatalos honlapjuk a www.csetnekimagyarcsipke.hu.

A csetneki csipke létrejötte és fejlődése

Az ír csipke úgy jött létre, hogy utánozni próbálták a 17. századi varrott reliefcsipkét. Ez az „irish guipure” csipke a századforduló idején Európában nagyon kedvelt csipkefajta volt. Főként ruhakiegészítőkként használták. Gallérok, kezelők, napernyő díszek, ruhabetétek, táskadíszek készültek belőle. Két típusát különböztetjük meg.

Az egyik típus a „Rosaline” csipkét veszi alapul, amelynél a csipkéből kidomborodnak az egyes motívumok. Motívumokként az apró kis rozettákat, a sokszirmú virágokat, a virágszirmokat illetve a leveleket használja. Ezeket aztán pikós hálóval köti össze. A másik típus a „Point Gros de Venice” csipke összehatását próbálja utánozni. Szintén a virágot és a levélkét használja alap motívumként, azonban nagyobb motívumokat is használ. Elrendezését tekintve a nagy motívumok a szélén, míg a kisebbek a közepe felé helyezkednek el. Az egyes elemeket pedig ugyanúgy, mint a „Rosaline”, pikós hálóval köti össze. Maga a csetneki csipke az ír csipkéből alakul ki. Az alapja ugyanaz, domború motívumok hálószerkezettel összekötve. Azonban a motívumok nem emelkednek ki a csipke síkjából, mint az az írénál megvan. Csupán egy leheletnyi plaszticitás van benne. A Szontagh nővérek új motívumvilágot adnak a csipkéjüknek. A magyaros hímzések mintavilágából merítenek ihletet, és a kor stílusához igazítják. Ilyenek motívumok a különböző granátalmák, a rózsák, a tulipánok a bajuszkák, levélkék, szőlőfürtök, cseresznyék illetve a karikák.

A csetneki csipke technikája két időszakra oszlik: az I. világháború előttire (régi technika) illetve a világháború utánira (új technika). A régi technika mindent horgol. A háló is horgolva van. A betétszál vastag, ami egy bizonyos tartást biztosít a csipkének. A motívumok szorosan és sűrűn vannak horgolva, ezáltal egyöntetű, egyenletes felületek jönnek létre. Míg az új

technika a hálót már varrja, a betétszálat pedig majdnem teljesen elhagyja. A csipke így sokkal lengébb, könnyedebb lesz. Lazán horgolják. A motívumok horgolásánál megjelenik az ún. zabszemes horgolási technika, amelyet a csetneki láncszem használ ki. A motívumok kisebbek lesznek.

Technika

Mikor először találkoztam a csetneki csipkével, nagyon megtetszett nekem. S mivel szeretek kézimunkázni, úgy döntöttem, hogy megpróbálok elkészíteni legalább egy darabot. Sikertől rátalálnom a Csetneki Magyar Csipke c. alaptechnika ismertető füzetkére, amelyet a Szontagh nővérek adtak ki 1907-ben. A füzetke szerint sikerült önállóan megtanulnom csetneki csipkét készíteni.

Mielőtt a csetneki csipke készítéséhez hozzáfognánk tudnunk kell, hogy ezen technikánál nemcsak horgolószálat, hanem egy betétszálat is használunk. Az eredeti alapanyagok:

- Pozsonyi fehér orsócérna 100-as és 80-as szám,
- Planéta fonál vastag – betétszálnak,
- Écrü és sárga finom horgolósál,
- Fekete és fehér Metz-féle Cordonnet selyem, 6-os szám
- 12-es, 13-as és 14-es horgolótű

Mivel az ezek közül többet manapság már nem gyártanak, ezért ajánlatos helyettesíteni a következőkkel:

- Fehér vagy écrü színű horgoló pamut 100-as vagy 80-as,
- Fehér vagy écrü színű horgoló pamut 10-es vagy 5-ös,
- 4 szálból sodrott tiszta pamutsál,
- 14-16-os horgolótű (0,75-0,60-as),

A munkát a motívumok készítésével kezdjük. A csetneki csipke érdekessége, hogy többnyire nem körkörös, hanem oda-vissza haladunk munka közben. A leírás szerint elkészítjük a motívumot, viszont nagyon kell vigyázni arra, hogy a betétszál sose szoruljon be a szemekbe. Horgolás közben a betétszál segítségével formáljuk meg a motívumot olyanra amilyenre éppen szükséges. Ha megvannak a motívumok, akkor felférceljük őket a mintaívünkre ilyen sorrendben: mintaív, selyempapír, meghorgolt motívumok. Ha már mindegyik rajta van, akkor összevarrjuk őket úgy, hogy a varrást lehetőleg ne lehessen látni, és semmiképpen se foglaljuk a varrásba a fonáskákat. Ezután jön a háló. Legyen az horgolt

vagy varrott, mindegy; a papíron kell dolgoznunk, mivel csak így tudjuk elérni azt, hogy pontos legyen a munkánk. Ha horgoljuk a hálót, akkor a pikókat általában 4 szemből horgoljuk. A varrottnál nincsenek pikók. Mihelyst befejeztük a hálót, lefejtjük a papírról és megvasaljuk.

Munkám során nagyon sok gondot okozott, hogy az alaptechnika ismertető eredeti füzetke hibás leírásokat tartalmaz. Felmerült bennem a kérdés: vajon miért van ez így? Mindez valószínűleg marketing húzás volt. Tehát azért hibásak, hogy azok is, akik úgy döntenek, hogy szeretnének csetneki csipkét készíteni, az első vagy többszöri próbálkozás után adják fel, és inkább vásárolják meg a már betanított asszonyok által gyártott csipkét. Én viszont úgy gondoltam, hogy szeretném elérhetővé tenni a technika alapjait mindenki számára, így hozzáláttam a füzetke tartalmának kijavításához, illetve kiegészítettem olyan motívumokkal is, amelyek nem voltak benne az eredetiben, és amelyeket én a Die Csetneker Spitze katalógusban lévő eredeti darabok alapján írtam le. De mik is ezek a hibák? Talán a leggyakoribb az, hogy nem egyeznek a sorokban lévő szemszámok. Azaz nem lehet 46 szembe 54 szemet szűrni, ha minden szembe csak egy szem mehet. A másik leggyakoribb hiba az, hogy hol egy sorral több van a kelleténél, hol pedig eggyel kevesebb. Ez egy olyan hiba, amelyet már kicsit nehezebb kiszűrni. Csak akkor lehet rájönni, ha az ember kipróbálja eggyel több sorral és eggyel kevesebbrel is. De előfordulnak olyan hibák is, mint a nem teljes leírás. Ez azt jelenti, hogy bizonyos lépések ki vannak hagyva, így az ember elakad, vagy ha átugorja ezeket a nem leírt lépéseket, akkor a motívum nem úgy fog kinézni, mint ahogy kellene. Szintén valamelyest hiányoltam a tanulás folyamatánál azt, hogy az összekötő háló készítése nincs sehol leírva.

Mivel manapság sokan nem tudnak, vagy még nem is próbáltak leírás alapján horgolni, ezért ábrával szerettem volna helyettesíteni a leírásokat, ez azonban a legtöbb esetben lehetetlen. A technika megköveteli, hogy ahhoz, hogy a meghorgolt motívumok tökéletesen nézzenek ki és egyenletesek legyenek, gyakran változtatni kell az leíráson, egyéni változtatásokra van szükség. Mindez azért van, mert nem mindenki egyformán szorosan horgol, s a formálásnál is akadhatnak gondok. A füzetkéhez néhány kézzel rajzolt mintaívet is mellékeltem.

Utószó

Az alatt a két év, amióta foglalkozom a csetneki csipkével nagyon megszerettem, mondhatnám mindennapjaim részévé vált, főleg az utolsó három hónapban. Semmiképpen sem szeretném, hogy eltűnjön a semmibe. Ezért is írtam le mindezeket. Szeretném ha tovább élne s bekerülne a köztudatba, hogy igenis volt egy Szontagh Erzsébet és volt egy Szontagh Aranka, akik sokat adtak nekünk. Nemcsak hogy megalkották a csetneki csipkét, hanem megmutatták, hogy egy olyan korban, amikor nem ismerték el a nők munkáját ők érvényesülni tudtak, mert volt elég bátorságuk, hogy belekezdjenek egy új dologba. Hálával tartozom Medgyesiné Vághy Ida néninek is, aki meggyőzött arról, hogy a helyes úton járok, és biztatott, hogy továbbra is foglalkozzam a csetneki csipkével. Ida néni 75 éves korában kezdett bele a csetneki csipke felkutatásába, s még most is, annak ellenére, hogy már 92 éves, azon töri a fejét, hogy miként fogjuk két év múlva megünnepelni a csetneki csipke 110 éves évfordulóját.

Köszönettel tartozom a Rozsnyói Bányászati Múzeum és Rimaszombati Gömör-Kishonti Múzeum munkatársainak, akik hozzájárultak munkám elkészítéséhez, tudományos anyagok és eredeti mintadarabok rendelkezésemre való bocsátásával.

Szontagh Erzsébet

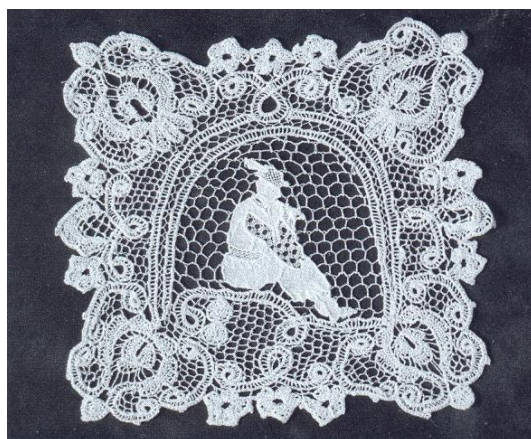
Szontagh Aranka

Ír csipke

Csetneki csipke – régi technika

Csetneki csipke – új technika

Medgyesi Károlyné Vághy Ida

Az első általam készített csetneki csipke

Felhasznált irodalom:

- Erdei T. Lilla: Az iglói Szontagh nővérek és a Csetneki Magyar Csipke, (Csetneki Magyar Csipke Alapítvány, Debrecen 2005)
- Medgyesiné Vághy Ida: A XX. Század hagyatéka – Csetneki Magyar Csipke, (Debrecen 2010)
- Medgyesiné Vághy Ida: A Csetneki Magyar Csipke múltja - jelene, (Debrecen 2000)
- Mgr. Angela Czintelová: Štítnická čipka, časopis Rud, ročník 2006
- Mgr. Angela Czintelová: Štítnická čipka, Múzeum 2-2008
- Mgr. Angela Czintelová: Štítnická čipka, Zborník Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote (Rimavská Sobota 2006)
- Szontagh Erzsébet és Aranka: Csetneki Magyar Csipke (Budapest 1907)
- Szontagh Erzsébet és Aranka: Die Csetneker Spitzen (Oskar Halbler)
- www.csetnekimagyarcsipke.hu
- Daróczyné Leiszt Emma: A Tulipán-mozgalom megalakulása Gyulán In: GYULAI HÍRLAP. 2010. december 17.
- F. Dózsa Katalin: A magyar ruha feltámadása. Népviselet és napi divat a harmincas években In: Rubicon. 1998/7.

Adatközlő:

Medgyesi Károlyné Vághy Ida

Mgr. Angela Czintelová